

MANUSCRIPT:
КЛАСИЧНА СПАДЩИНА
І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Заснований у 2015 році

Серія: філологія
Випуск: 1(4)

Рік: 2017

Головний редактор: *Ковбасенко Ю. І., канд. філол. наук, професор*

Редакційна колегія:

Анненкова О. С., д-р філол. наук, проф.

Бігун О.А., д-р філол. наук, проф.

Бондарева О. Є., д-р філол. наук, проф.

Брацкі А.С., д-р філол. наук, проф.

Бровко О. О., д-р філол. наук, проф.

Васьків М. С., д-р філол. наук, проф.

Гальчук О.В., д-р філол. наук, доцент (випусковий редактор)

Дроздовський Д.І., канд.філол.наук, ст.наук. співробітник

Єременко О. В., д-р філол. наук, проф.

Корнієнко О. О., д-р філол. наук, проф.

Корнійчук В. С., д-р філол. наук, проф.

Кузьменко В. І., д-р філол. наук, проф.

Мазоха Г. С., д-р філол. наук, проф.

Михед Т. В., д-р філол. наук, проф.

Ойцевич Гжегож, д-р гум. наук, проф.

Погребенник В. Ф., д-р філол. наук, проф.

Поліщук Я. О., д-р філол. наук, проф.

Пронкевич О. В., д-р філол. наук, проф.

Ткаченко В.І., канд.філол.наук

Торкут Н. М., д-р філол. наук, проф.

Шевчук Т.С., д-р філол. наук, проф.

Manuscript: Класична спадщина і сучасний літературний процес /
Редкол: Ю. І. Ковбасенко (голов. ред.), О.В.Гальчук (видавничий редактор) та
ін. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. – № 1(4). – 54 с.
– укр., біл., рос., англ., пол.

*Наукове видання містить статті, повідомлення та рецензії українських
і зарубіжних учених у галузі історії та теорії літератури, літературної
критики та порівняльного літературознавства.*

*Свідоцтво про державну реєстрацію видане
Державним Комітетом інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України.*

Серія ДК № 1001 від 31 липня 2012 року

**Головний редактор
Ю. І. Ковбасенко**

*Рекомендовано до друку вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ISBN 966 – 7486 – 15 – X Київський університет імені Бориса Грінченка

З М І С Т

PER ASPERA AD VERITAS

- *Ковбасенко Юрій, Пешкова Анна, Морозова Галина*
ЛІТЕРАТУРНИЙ КАНОН: FATA MORGANA ЧИ ОМРІЯНИЙ
БЕРЕГ?.....5

LECTURA SACRA

- *Шавлякова-Борзенко Ірина.* БІЛОРУСЬКА МАСОВА
ЛІТЕРАТУРА ЯК ФЕНОМЕН ЕЛІТАРНОЇ ВІДСУТНОСТІ: ТЕОРІЯ І
ПРАКТИКА В ХХІ СТОЛІТТІ.....14

АРХІВАРІУС

- *Гальчук Оксана, Гальчук Олесь.* ОКЕАН ОБРАЗІВ «ОКЕАНУ
ЕЛЬЗИ».....22

В ОБІЙМАХ МУЗ

- *Динниченко Тетяна.* «МОВА» МИСТЕЦТВА В РОМАНІ
АНАТОЛЯ ФРАНСА «БОГИ ЖАДАЮТЬ».....39

ВІД СМISЛУ ДО СМISЛУ

- *Михайлова Татьяна.* «КОГДА ИЗУЧАЕШЬ ДРЕВНИЕ ЯЗЫКИ,
МОЖЕШЬ БОЛЬШЕ ПОНИМАТЬ, ЧТО ПРОИСХОДИТ В СОВРЕМЕННО
МИРЕ».....47

PER ASPERA AD VERITAS

УДК 82.1

Ковбасенко Юрій, Пешкова Анна, Морозова Галина

ЛІТЕРАТУРНИЙ КАНОН: FATA MORGANA ЧИ ОМРІЯНИЙ БЕРЕГ?

У статті розглядається поняття «літературного канону» як такого, що зумовлює безперервний процес канонізації та деканонізації літературного твору. Використовуючи різні аспекти, передбачаємо фундаментальні підходи до виміру чинників, що зумовлюють канонізацію художнього твору: культурологічний аспект як основа національної ідентифікації та традиції; історичний аспект як часо-просторове нашарування ідеологічного смислотворення; формалістичний аспект як акцент на формі вираження мислення в структурі міркування для відтворення істинності й хибі в їхніх засновках; опертя на формальну мову. Підсумовуються результати опитування студентів стосовно можливості наповнення літературного канону.

Ключові слова: канон, канонізація, традиція, ідентичність, історичність, мова, формалізм, постмодернізм, інтертекстуальність, компетенція.

В статье рассматривается понятие «литературного канона» как того, что приводит к непрерывному процессу канонизации и деканонизации литературного произведения. Используя различные аспекты, предусматриваются фундаментальные подходы к измерению факторов, обуславливающих канонизацию художественного произведения: культурологический аспект как основа национальной идентификации и традиции; исторический аспект как временно-пространственное наслоение идеологического смыслообразования; формалистический аспект как акцент на форме выражения мысли в структуре рассуждения для различения истины и лжи; опоры на формальный язык. Суммируются результаты опроса студентов о возможности существования литературного канона.

Ключевые слова: канон, канонизация, традиция, идентичность, историчность, язык, формализм, интертекстуальность, компетенция.

The article deals with the concept of «literary canon» as one that causes a continuous process of canonization and decanonization of literary text. In this article the authors view different aspects that define a number of fundamental approaches to measuring of the factors that cause the canonization of the piece of literature: cultural aspect as the basis of national identity and traditions; historical aspect as time and spatial stratum of ideological sense; formalistic aspect as the focus on the form of expression of thought in the structure of thinking for determining truth and lie in their premises; reliance on formal language. Much attention is given to Summarizing results of a survey of students regarding the possibility of existence of a literary canon.

Key words: canon, canonization, tradition, identity, historicity, language, Formalism, post-modernism, intertextuality, competence.

Тема літературного канону (і його формування, і його деконструкції) останнім часом стала мейнстримом не лише літературознавства, а й соціології і навіть політики. Передумовою осмислення літературного канону є систематизація самого цього поняття з огляду на різні аспекти. Так, задля повнішого розгляду аспектів можливості творення літературного канону актуалізуємо сформовані Інститутом європейських культур (1995 – 2002) соціальні функції літератури. Найголовніші з них висвітлив Ю. Ковбасенко у статті «Виклики часу і соціокультурні функції художньої літератури та літературної освіти в Україні». Це, на думку дослідника, інтегративна (націєтворча); гностико-акумулятивна; політична; соціоадаптаційна; терапевтична [3, 2].

Кожна з наведених функцій відіграє значну роль у творенні літературного канону, виокремлюючи при цьому особні аспекти формування концептуальної бази канонізації. Так, у культурологічному аспекті поняття канону апіорі міститиме характер ідентифікації певного етносу за його національною специфікою, закодованою в генетиці антропологічних типів, що великою мірою ототожнюється з поняттям традиції. Зокрема Л. Матвєєва, комплексно досліджуючи культурологічну базу як передумову націо- (разом із тим і канано-) творення, наводить таке визначення: «Канон (від гр. «норма», «правило») – це зведення положень, що мають догматичний характер, усе те, що твердо встановлено і рекомендовано до впровадження, застосування. Канон, так само як і традиція, не надає вибору, але при цьому людина, що діє в межах канону, цілком усвідомлює його обмежувальні функції (якщо навіть і оцінює їх позитивно)» [6, с. 147]. Відтак, з точки зору культурології це питання входить у систему природи певної нації – її стилю, традиції, моралі, релігії.

Однак, культурологія як наука, що синтезує біологічний та історичний суспільні процеси, не відкидає один із найважливіших чинників, котрий, з одного боку, обомовлює канон, а з іншого – його унеможлиблює його, оскільки тоді маємо об'єктивно визнати бачення проблеми крізь призму особистісного розуміння та його актуальність у часі – це історичний аспект. Навіть відстоюючи суто раціоналістичний (формалістичний) підхід до дослідження канону, на певному етапі ми все рівно зіштовхнемось з його історичністю: «Розуміння літератури як втілення/відображення духу епохи. Підсумком раціоналізації подібних уявлень до 1930-х рр. стали три соціальні концепції літератури: 1) література як відображення суспільства; 2) література як знаряддя впливу на соціальне життя і суспільну свідомість; 3) література як засіб соціального контролю. Дослідники дійшли висновку, що десь до середини XIX ст. склався «стійкий набір затертих штампів, загальних місць,

рутинних анонімних риторичних фігур, мертвих метафор». Література фігурувала в них як «дзеркало» (пор. : В. И. Ленин. «Лев Толстой как зеркало русской революции»), автор у романтичній фразеології, – як «світоч», «пророк» чи «маг», а в позитивістському розумінні – як дескриптивний історик, учений-природничник, етнограф-побутописець тощо. Та хай яким скептичним не було б ставлення до цього погляду на літературу, а факт залишається фактом: цілі історичні епохи можна краще вивчити не за історико-економічними, а саме за художніми творами: скажімо, добу Реставрації – за Бальзаком, добу Другої імперії – за Золя» [3, 2].

Відомий учений, автор оригінальної праці «Західний канон» Гаролд Блум розглядав культурний та історичний аспекти як, деякою мірою, наслідки процесу канонізації художньої літератури, які відіграють важливу роль у становленні («розширенні») літературного канону: «Якщо чесно, то здійснюване там «розширення Канону» насправді означає його деконструкцію, оскільки серед рекомендованих авторів аж ніяк не зустрічаємо найкращих із тих, котрі є жінками, африканцями, латиноамериканцями чи вихідцями з Азії, але якраз тих, котрі, найперше, маніфестують свою травматичну образу (resentment), котра вже стала компонентом їхньої ідентичності» [1, 12]. Подібні наслідки передбачав канадський філолог-структураліст Н. Фрай, котрий наголошував на відмові від історичності в аналізі літературних текстів, що є маркуванням, котре підлягає систематизації цінностей як «суб'єктивної дрібниці» (За Н. Фраєм). Із цього постає міркування: якщо не виходить розглядати літературу як об'єктивну описову категорію (тексти, що не формують цінності, а їх відтворюють), то не можна сказати й того, що це лише особистійсний вибір кожного з нас – що вважати літературою загалом і канонізованим текстом зокрема.

Отже, ми підійшли до висвітлення поняття канону в його формалістичному аспекті, а саме – з точки зору логіки, оскільки буття літератури у якийсь момент виривається поза людський світ, зокрема найбільш її очевидний продукт – мову.

Німецько-американський філософ і логік Р. Карнап зазначав: «У логіці немає жодної моралі. Кожен може будувати власну логіку, тобто власну мовну форму, на свій розсуд». Із цієї сентенції можна зробити висновок, що сфера морального обмежується суспільними відносинами (традиціями), а галузь логічного значно ширша за національну ідентичність і розповсюджується на світ загалом. Таким чином, мова для логіки – це конкретне явище (формалізм), котре будовою своєї форми організовує єдине смислове поле незалежно від контрастуючого між собою внутрішнього поділу бінарних опозицій у світі: істина-хиба, життя-смерть, добро-зло, зміст-форма тощо.

Формалістичний підхід до осмислення процесу канонізації невідпорядкований суб'єкту (тому, хто говорить), але відпорядкований об'єкту (щоб і як говорить) – у модерному розумінні – це, швидше, піар автора. Приміром, якого резонансу набула б (якби набула) книга Б. Нокса про давніх греків, аби автор не дав їй епатажного анонсу «Книга про найдавніших з-поміж білих мертвих мужчин»? З іншого боку, для негроїдної раси лексема «білі», використана в назві книги, може мати якраз саме ту «суб'єктивну дрібницю», що відпорядкована бінарній опозиції «чорний-білий» як історичному маркуванню «свій-чужий».

Схоже, саме логічний аспект дозволив російському літератору О. Брику стверджувати, що якби Пушкін не існував, то «Євгеній Онегін» все рівно був би написаний. Згодом подібну думку висловив логік і філософ Я. Шрамко: «Не було б Данте, то достатньо близький твір міг би написати будь-який інший геніальний поет» [7, 116].

Отже, в процесі канонізації літературного твору задіяні тексти попередника і наступника. Але тоді виникає інше логічне запитання: невже попередній твір потрапляє до канону лише «переписаним» варіантом? І що (чи хто) в такому разі канонізує твір і його автора за життя самого автора, адже такі випадки маємо в літературі будь-якої нації? «Згадаймо, що в ХІХ ст. “наближений” до тодішнього читача Ежен Сю був значно популярнішим за Стендаля...». Сьогодні все навпаки: Стендаль вважається класиком, Ежен Сю майже забутий автор, як кажуть нині, “кітча» [5, 17].

Що ж лежить в основі літературного канону: культура, історія чи мова? Або все ж таки усі ці аспекти взаємопов'язані та взаємозалежні? Чи культурологічно-історичний підхід спроможний втримати об'єктивність? І чи логічний (суто мовний) підхід можливий не як «дух народу» (за В. Ф. Гумбольдтом)? Адже, враховуючи міжнаціональну специфіку, маємо передбачити від представників різних народів не лише антитетичність значень мовних одиниць, а й їх смислів. Чи дає відповідь на ці питання сучасний літературний процес?

Враховуючи ситуацію постмодернізму (чи пост-постмодернізму) з її славнозвісною «нонселекцією» (Ігаб Хасан), зауважимо, що в сучасному літературному процесі саме поняття «канон» чимдалі більше розмивається. М. Карповець у статті «Філософія літератури: варіант онтологічного питання» зазначав: «Маємо пропорцію кількісного та якісного показника, коли великих романістів та поетів на одне століття було зовсім небагато (не заперечуємо й того, що менш відомих авторів було не менше, але йдеться саме про «високу» літературу або класику). Постмодерна культура навпаки оперує зовсім іншими поняттями, де геній та великий текст втрачають будь-яку свою семантичну

наповненість, перетворюючись лише на гру слів. Доречніше говорити про бестселер (література на часі), аніж про класику (література на віки); доречніше говорити про літератури, аніж про єдину велику літературу» [2, 129].

Отже, проблема літературного канону з огляду на інакшість за змістом і формою підходів до його дослідження в різних галузях наук набуває все більшого інтересу серед літературознавців: це сфера, передусім, компетенції в засадничих (теоретико-практичних) аспектах літератури, а також професіоналізму в певних науках, поєднуючи котрі можемо бодай умовно вивести гіпотезу з опертям на конкретні приклади. А коли гіпотеза спирається на приклади, тоді можна з упевненістю говорити, що це питання, якщо і залишиться відкритим, усе ж буде актуальним й великою мірою визначальним у розвитку своєї методології. Сама ж форма множини поняття літератури і є тим чинником, що ставить питання про літературний канон у рівень із вічним «to be or not to be?».

Щоб практично простежити «перебіг» канонізації художньої літератури, а також виявити рівень компетенції та ступінь літературного зацікавлення, у грудні 2016 – березні 2017 років паралельно в Інституті філології Київського університету ім. Б. Грінченка та Криворізькому державному педагогічному університеті відбулося інтерв'ювання ста студентів V курсів української (КДПУ) та іноземної (КУБГ) філології з питання: який літературний твір ви бачите в сучасному літературному каноні?

У процесі викладання курсу сучасної літератури завідувач кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка, професор Ю. І. Ковбасенко запропонував магістрантам визначити власний перелік творів (див. таблицю нижче), які, на їхню думку, заслуговують на місце в літературному каноні. Магістранти підійшли до виконання завдання як із позиції власних літературних інтересів, так і з огляду на масштаби значущості окремого твору літератури у світовому контексті.

Отже, безумовним лідером прогнозовано виявився класик постмодернізму У. Еко з романом «Ім'я троянди». Далі ідуть романи С. Кінга, «Оскар і рожева пані» Е. Е. Шмітта, П. Зюскінда «Запахи. Історія одного вбивці», а також А. Гавальди, Д. Брауна й М. Павича.

Інтереси читацької, насамперед філологічної, публіки неоднакові, що дозволяє ухопити настрої сучасного читача. Твори належать до різноманітних жанрів, серед яких лідирують історичний детектив, спекулятивна фантастика, криптоісторія, психологічний реалізм з елементами фантастики та жахів (квазі-готики), епістолярний роман.

На першому місці, як зазначалося вище, опинився роман «Ім'я троянди» У. Еко, вперше опублікований у 1980 році. Цей роман є яскравим прикладом постмодерністського твору через наявність інтертекстуальності, колажування та пародії. Відзначимо, що цей роман вже сам по собі вважається класикою постмодернізму. Принагідно зауважимо, що першим назвав цей твір і відомий український письменник Юрій Андрухович, якого теж залучили до анкетування

Друге місце посідає американський «король жахів» С. Кінг, котрий свого часу отримав низку нагород за творчу діяльність і прорив у сучасній літературі.

До списку потрапило чимало творів сербського автора М. Павича: «Хозарський словник», «Дамаскін», «Остання Любов у Царгороді» та інші. Це і не дивно, бо автор не обмежував себе одним або двома жанрами. Його вважають одночасно поетом, прозаїком, перекладачем, фахівцем із сербської історії, бароко та символізму. Романи М. Павича багаті на інтертекст та колажування. Обсяг статті не дозволяє розкрити цю проблему, та принагідно зазначимо, що думка опитаних студентів про доцільність уведення згаданих творів М. Павича до літературного канону значною мірою зумовлена належністю цих творів до шкільних програм із «Зарубіжної літератури». Тож маємо своєрідний «аузальний уроборос»: з одного боку, до програми (текстуальне вивчення) доцільно вводити саме канонічні твори, з другого, – саме оця обов'язковість текстуального вивчення творів (т. зв. «ядерного курикулуму») великою кількістю громадян певної країни (які отримують освіту), своєю чергою, актуалізує ці твори і закріплює їх у суспільній пам'яті, не дає їм забутися, «доки живуть люди» (Т. Шевченко).

Повертаючись до результатів анкетування, зауважимо, що в п'ятірку лідерів потрапив француз Е. Е. Шмітт, котрий піднімає гостру проблему онкологічних захворювань дітей. Історія про хворого самотнього хлопчика розчулює серця і надовго заповнює думки читачів. Ще одна французька письменниця А. Гавальда порушує актуальні питання взаємовідносин чоловіка і жінки, дитини і суспільства, людини і системи. Її, на перший погляд, прості (якщо не примітивні) твори подобаються сучасному читачу...

Наступними за результатами опитування є Д. Браун, П. Зюскінд та Д. Кіз. Романи Д. Брауна захопили велику аудиторію своєю динамікою та символізмом. Сучасні літературні дослідники називають його твір романом майбутнього. Недивно, що важко дати точне визначення жанру для романів Д. Брауна. Їх називають «інтелектуальним романом», «романом-андрогіном» або «конспірологічним романом». Роман «Запахи. Історія одного вбивці» П. Зюскінда має яскраві риси колажування та пародіювання на класичні твори,

такі як «Крихітка Цахес» Е. Т. А. Гофмана, романи про важке дитинство Ч. Діккенса та ін.

Помітне місце в анкетах студентів займають твори Дж. Роулінг та Дж. Фаулза. Не пройшли повз увагу читачів-філологів також і Д. Сеттерфілд, Л. Харпер, В. Пелевін, Х. Мураками. Останніми у списку стоять Р. Сафон, Х. Л. Борхес, М. Данілевський, Г. Мюссо та Ч. Паланік.

На питання, чи є курс світової літератури необхідною складовою освітнього процесу, студенти відповіли стверджувально і без вагань. Їхня аргументація загалом збіглася з думкою Ю. І. Ковбасенка: літературна освіта в країні має дві основні функції: «перша – збереження національної самоідентичності народу, <...> друга мета – репрезентація національного літературного та культурного процесів у контексті світового» [4, 104].

Отже, керуючись власними читацькими інтересами та зважаючи на професійну (філологічну) компетенцію, магістранти виокремили й подали на кафедру світової літератури перелік творів, які, на їхню думку, претендують на місце в літературному каноні. Під час аналізу вибірки запропонованих для

включення до літературного канону творів ми зауважили, що студенти Криворізького державного педагогічного університету в більшій кількості обрали психологічну прозу (Д. Кіз, А. Гавальда, Е.-Е. Шмітт), а студенти Київського університету ім. Б. Грінченка значною мірою спирались на детективну прозу (С. Кінг, П.

Зюскінд, Дж. Фаулз). Можливо, згодом у топ-10 найкращих романів увійде ще не надто відомий, але помічений студентом-філологом твір, довершеність якого сягатиме світових масштабів.

АВТОРИ	ЗАПРОПОНОВАНІ ТВОРИ	КІЛЬКІСТЬ УПОДОБАНЬ
У. Еко	«Ім'я троянди»	16
	«Маятник Фуко»	3
С. Кінг	Без зазначення конкретних творів	14
М. Павич	«Хозарський словник»	8

	«Дамаскін»	4
	«Остання Любов У Царгороді»	3
	«Остання любов у Константинополі»	2
	«Внутрішній бік вітру»	2
	«Скляний равлик»	2
Е.Е. Шмітт	«Оскар і рожева пані»	12
А. Гавальда	Без зазначення конкретних творів	9
Д. Браун	Без зазначення конкретних творів	8
П. Зюьскінд	«Запахи. Історія одного вбивці»	8
Д. Кіз	«Квіти для Елджернона»	8
Дж. Роулінг	Поттеріана	6
Дж. Фаулз	Без зазначення конкретних творів	6
Д. Сеттерфілд	«Тринадцята казка»	5
Л. Харпер	«Вбити пересмішника»	4
В. Пелевін	«Generation П»	3
Х. Муракамі	«Норвезький ліс»	2
	«Хроніки механічного птаха»	1
	«Країна чудес без гальм і Кінець світу»	1
Р. Сафон	«Тінь вітру»	2
Х.Л.Борхес	«Лабіринт»	3
	«Дім Астеріона»	1
М.Данілевський	«Будинок з листя»	2
Г. Мюссо	Без зазначення конкретних творів	2
Ч.Паланік	«Бійцівський клуб»	3

Список використаних джерел:

1. Блум Гарольд. Західний канон: книги на тлі епох [Пер. з англ. під заг. ред. Р.Семківа] / Гарольд Блум. – К. : Факт, 2007. – 720 с.
2. Карповець М. Філософія літератури: варіант онтологічного питання / М. Карповець // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: «Філософія» – Вип. 16. – 2014. – С. 128 – 132.

3. Ковбасенко Ю. І. Виклики часу і соціокультурні функції художньої літератури та літературної освіти в Україні [Електронний ресурс] / Юрій Іванович Ковбасенко // Режим доступу: <http://uchni.com.ua/literatura/54142/index.html?page=2>.

4. Ковбасенко Ю. І. Література постмодернізму: по той бік різних боків / Юрій Іванович Ковбасенко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. – № 5. – С. 2 – 12.

5. Ковбасенко Ю. І. Неканонічний погляд на літературний канон і каноноборство [Електронний ресурс] / Юрій Іванович Ковбасенко // Літературний процес: структурно-семіотичні площини: матер. Всеукр. наук. конф. – 2013. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/8276/1/Y_Kovbasenko_Lit_process_Nekanonichnij_poglad_GI.pdf.

6. Ковбасенко Ю. Формування літературного канону та куррикулуму літературної освіти : світовий досвід і український шлях [Електронний ресурс] / Юрій Іванович Ковбасенко // Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/8285/1/Y_Kovbasenko_VL_10_Curriculuv-2.pdf

7. Матвеева Л. Л. Культурологія : Курс лекцій / Л. Л. Матвеева. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.

8. Россман В., Шрамко Я. Должен ли философ быть поэтом? / В. Россман, Я. Шрамко. – 2009. – № 4 – 5 (72). – С. 106 – 136.